

## TEKEN VAN TEGEN- SPRAAK



## OF TOTEM VAN DE TOEKOMST?

‘De waanzin ten top’ heet de tentoonstelling over drieduizend jaar Toren van Babel in het Bijbels Openluchtmuseum bij Nijmegen. Op 1 mei opende oud-parlementariër Ad Lansink deze bijzondere expositie over een bouwwerk dat al eeuwen tot de verbeelding spreekt. Hier volgt de tekst van zijn toespraak.

Over spreekwoordelijke torens en duizelingwekkende (hoog)moed, menselijk kunnen en menselijke maat.

WOORDEN TELLEN, maar beelden spreken. Deze stelling brengt de toehoorder op het spoor van spreekwoorden en afbeeldingen. Zo staat de Toren van Babel voor de hoogmoed die ten val komt, maar ook voor de vele hoofden en even zovele zinnen. De Babylonische spraakverwarring was immers het ongedachte middel waarmee – althans volgens de bijbelse mythe – God de overmoedige bouwers van de bijna bovenaardse toren het werken onmogelijk maakte. Overstijgt de goddelijke toorn dan de menselijke saamhorigheid? Of dwong God de alleskunnende en beterseters van toen (en nu) tot meer bescheidenheid en rentmeesterschap?

### Mythe en moraal

Het verhaal over de toren van Babel in het bijbelboek Genesis (11,1-9) voert terug naar de zogeheten ‘ziggrats’. Deze trapvormige tempelheuvels werden steeds hoger: aanvankelijk enkele tientallen meters; later, omstreeks 600 v.Chr., zelfs ongeveer 100 meter, waarmee de heuvels tot torens werden.

Zo ook in Babylon, waar gedeporteerde Joden als dwangarbeider moesten hebben meegewerkt aan de bouw van de toren. Uit opgravingen vanaf 1899 is bewezen dat de bijbelse toren echt bestaan en gestaan heeft. Hij werd opgericht om de bloei van het Babylonische rijk in het vroegere Mesopotamië – het huidige Irak – voor eeuwig vast te leggen.

Maar de menselijke eeuwigheid is niet oneindig. De toren van Babel is gedeeltelijk verwoest door de Perzische koning. Dat de Joden daarin de bestraffing van God zagen, ligt voor de hand. Het mythologische verhaal van de torenbouw kreeg een moralistische wending en kwam terecht in het Oude Testament.

### Grensoverschrijding

De Toren van Babel spreekt nog steeds tot de verbeelding, ook wanneer de werkelijkheid moeilijk te beschrijven is. De tempels van destijds hadden een belangrijke, ook positieve functie. En torens hebben ongetwijfeld door de eeuwen heen een belangrijke betekenis gehad en

behouden: roepsteen, baken in het land, punt van herkenning.

Torentempels waren meer dan een loutere samenvoeging van die zelfs alledaagse bouwsels, zoals kathedralen meer werden dan ruimten voor gebed en eredienst. Met de bouwwerken zelf beoogden de mensen God eer te bewijzen.

Dat pracht en praal op gespannen voet staan met soberheid en bescheidenheid drong waarschijnlijk evenmin tot de mensen door als het besef dat aan het menselijk kunnen grenzen zijn gesteld. Grensoverschrijding is kennelijk van alle tijden, en van alle mensen, ook die van het voorchristelijke Babylon.

### Hels karwei

Woorden tellen, maar beelden spreken, ook de taal van de tijd. Wie de vele afbeeldingen bekijkt waarin talloze kunstenaars hun interpretatie van de Toren van Babel hebben weergegeven, ziet vrij snel de overeenkomst: de vierkante, dan weer ronde, soms zelfs spiraalvormige toren is niet af, of komt nooit af. De ene kunstenaar brengt de onmacht van de bouwers beter in beeld dan de andere. En de omgeving verschilt meestal ook. Maar vast staat, dat het stoere bouwwerk de hemel nooit zal halen.

De mensheid werkt aan een onmogelijke klus, een hels karwei, dat nimmer voltooid zal worden.

Of de bouwers dat ook beseffen valt te bezien. Zij zien immers de vorderingen, steen voor steen, laag voor laag, zoals de pelgrims naar de torentempels met het beklimmen van de treden de omgeving kleiner zagen worden. De goddelijke tempel kwam dichterbij, de hemel en de sterren ook.

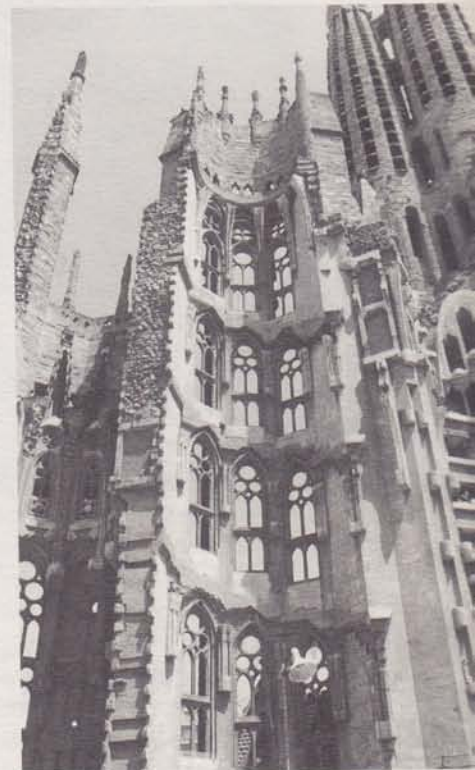
Het is dan ook moeilijk om aan te geven waar moed in hoogmoed verkeert, en hoop in wanhoop. De bergbeklimmer van nu haalt ook niet altijd de top. En de ruimtevaarder van vandaag weet ook niet absoluut zeker of hij morgen terugkeert op aarde. De biotechnoloog van gisteren verwondert zich intussen over het feit dat zijn opvolger van nu andere, onverwachte en ongedachte grenzen overschrijdt. Bereikt de wetenschapper ooit een top? Kan hij of zij terugvallen in een peilloze diepte? Of is de Toren van Babel geen virtuele vuurtoren in het grillige landschap van wetenschap en techniek?

### Breughel

Toevallig stond ik onlangs plotseling oog in oog met een van de belangrijkste voorstellingen van de bouw

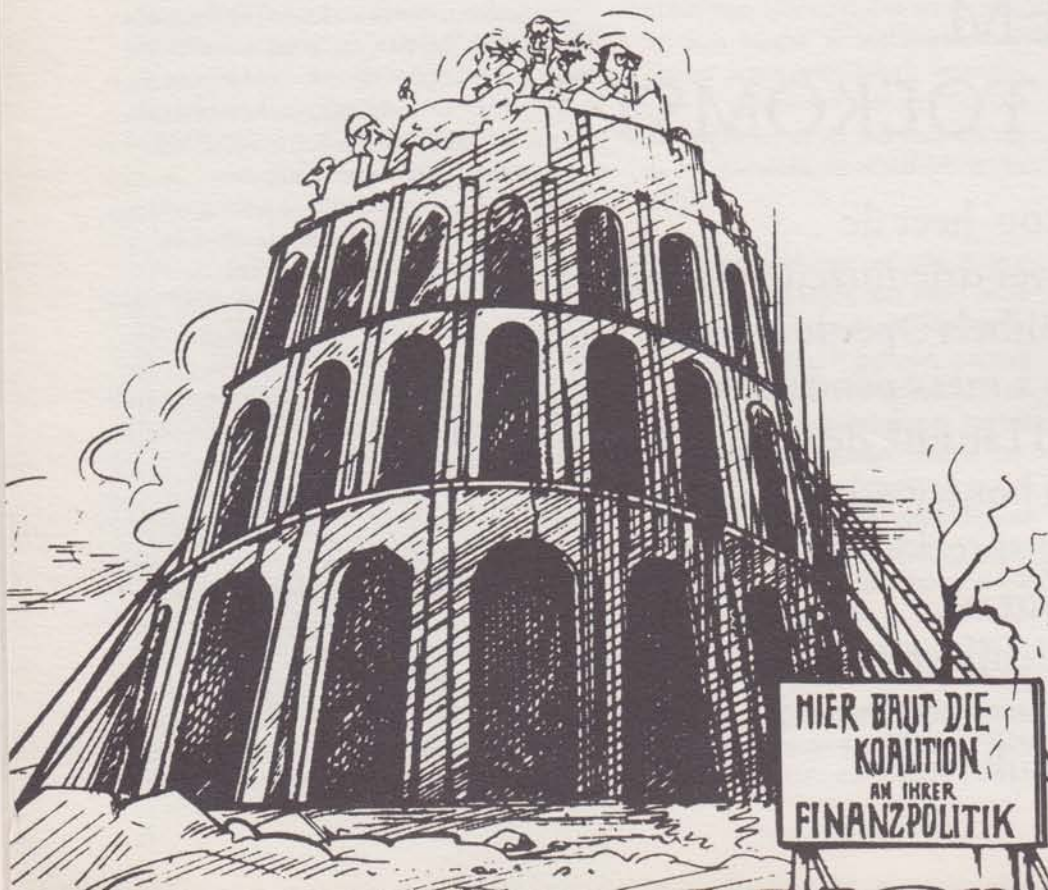
van de Toren van Babel: het befaamde schilderij van Pieter Breughel de Oude (1520-1569). Deze begenadigde kunstenaar plaatste de toren in de tijd en op de plaats van toen: het Antwerpen van de late Middeleeuwen.

Breughel kende de groei en weelde van Antwerpen, de taalverschillen en de vervreemding. Op onnavolgbare wijze heeft hij het werk aan de immense toren vastgelegd. Op de voorgrond de heerser, met aan zijn voeten de vertwijfelde bouwers; in het midden de Toren van Babel, in-



Sagrada Família, kathedraal in Barcelona, naar het ontwerp van de Spaanse architect Antonio Gaudí (1852-1926), waaraan sinds eind 19e eeuw wordt gebouwd, maar waarvan de voltooiing twijfelachtig is. Is er een treffender metafoer, nog wel in steen en cement, voor de onmogelijke klus waaraan de mensheid werkt, maar die nimmer voltooid zal worden?

'Hier bouwt de coalitie aan haar financiële politiek': spotprent uit de Frankfurter Allgemeine Zeitung van 19 januari 1988 die het financiële beleid van de toenmalige Duitse regering vergeleek met de bouw van de Toren van Babel.



drukwekkend maar ook inwendig verzwakt, stevig op de grens van land en water, maar bij lange na niet af. Het is geen toeval dat een wolk langs de top glijdt, als een signaal van God, die de grens van het menselijke kunnen aangeeft.

Het schilderij van Breughel is ook een meesterwerk vanwege de vele details, die een duidelijk beeld geven van het leven van toen, inclusief de tegenstellingen tussen arm en rijk, tussen fictie en werkelijkheid, tussen hoop en wanhoop.

## Totempaal

Dankzij de moralistische betekenis kreeg het motief van de toren van Babel een ruimere betekenis. De religieuze functie van de torentempel veranderde in een teken van grootspraak én tegenspraak: een totempaal van zotheid, verwaandheid en hoogmoed. Zin werd waanzin, onzin zelfs.

De toren van Babel werd een symbool voor activiteiten en prestaties die de tand van de tijd niet kunnen doorstaan. De fiere torens – tekens van deemoed en herkenning – verworden tot bouwsels, die vroeg of laat in elkaar storten, waarna de natuur weer bezit neemt van haar domein. Het godsbesef is daarbij niet (meer) voor iedere mens de leidraad voor de terugkeer naar de menselijke maat en de menselijke verhoudingen. Die – wellicht ook tijdelijke – ontwikkeling doet niets af aan de diepere betekenis van het onmiskenbare signaal dat van de Toren van Babel uit blijft gaan.

## Politiek

Woorden tellen, maar beelden spreken, ook voor de mannen en vrouwen die in Gods, aller, andermans of eigen naam politiek bedrijven: letterlijk genomen de kunde van de staat, waaraan hopelijk de kennis van de samenleving wordt toegevoegd. Dat de toren van Babel staat voor de Babylonische spraakverwarring maakt de relatie tot het politieke bedrijf tot een te gemakkelijke metafoor. Een groot deel van het gangbare, dagelijkse politieke bedrijf speelt zich af binnen het zichtbare kader van de verantwoordelijke samenleving. Van spraakverwarring

is dan geen sprake, ook al doen de heftige woordenwisselingen soms anders vermoeden.

Maar ook in de politiek liggen moed en hoogmoed, hoop en wanhoop, liefde en haat in elkaars verlengde, op een en dezelfde weg. Grensoverschrijding is dan mogelijk, te meer waar barrières soms te gemakkelijk uit de weg worden geruimd. Slagbomen lijken uit de gratie, ook in immateriële zin.

Maar niet elke verandering is ook een verbetering, niet elke opgave een opdracht. De democratie verkeert in alleenheerschappij of een heerschappij van bevoorrechte enkelen, wanneer de ene of de andere mens overmoedig wordt, en zichzelf langs zijn eigen Toren van Babel omhoog werkt, ten koste van de mensen die in saamhorigheid het fundament hebben gelegd voor de goddelijke tempel van de gerechtigheid.

## Universele geloofsgemeenschap

Het zou niet goed zijn, wanneer met de mythologische en moralistische Toren van Babel alle torens worden weggezet in het land van wanhoop en hoogmoed. Torens blijven van belang, niet als totempaal van gekte en zelfoverschatting, wel als richtingwijzer naar de toekomst van gerechtigheid. Harrie Gerritz, de Wychense kunstenaar die op zijn doeken veel torens heeft vastgelegd, zegt daarover:

‘Torens zijn karakteristieke tekens in het landschap, een dankbaar verticaal compositie-element, maar ook een bron van inspiratie. Op mijn fietstochten door het Land van Maas en Waal zijn torens een baken, een teken van herkenning. De torens moesten vroeger blijven staan, ook zonder kerk, als bezit van de gemeenschap, maar ook als noodklok, wanneer een overstroming dreigde.’

En: ‘Torens bergen geladenheid in zich, stoerheid, symboliek ook. Torens wijzen mij de weg naar de kosmos, naar alle religies. Zijn niet oorlogen vaak ontstaan door fanatisme, door misplaatst fundamentalisme? Ik voel meer voor een universele geloofsgemeenschap: de minaretten in Tunesië, de kerktorens in Nederland, de pagoden in Japan.’

## Teken van tegenspraak

Anders dan de torens van Harrie Gerritz herinnert de Toren van Babel aan de mensen binnen en buiten het politieke bedrijf die – bij voorkeur in Engelse woorden – aan dezelfde zelfoverschatting uitdrukking geven als de torenbouwers uit Genesis: ‘bigger, stronger, and seven feet longer’; of, nog erger: ‘the sky is the limit’.

Het eerste citaat komt van een vliegtuigbouwer die toen nog niet wist dat de Concorde wel zou gaan vliegen, maar tegen een onbetaalbare prijs. De tweede uitspraak tekende ik op uit de mond van een politicus die economische groei belangrijker vond dan de natuurlijke leefomgeving, schaalvergroting meer het nastreven waard dan behoud van de menselijke maat. De Hogesnelheidstrein (HSL) moet doorgaan, ondanks de beperkte tijdwinst. De Betuwelijn [een goederenspoorlijn van de Rotterdamse haven naar Duitsland – red.] moet worden aangelegd, ondanks de negatieve gevolgen.

De vrijmaking van de markten in Europa en de globalisering van de handel bergen het gevaar in zich dat het materiële gewin de immateriële waarden in de schaduw plaatst of zelfs wegdrukt. Voeg daarbij de omstandigheid dat ook op het gebied van de biotechnologie de grenzen in zicht komen, zo niet al overschreden zijn, en duidelijk wordt dat de maakbare samenleving een teken van discussie, van tegenspraak vergt: een Toren van Babel op de grens van een nieuw millennium, al was het alleen al om na te denken over de verantwoordelijkheid van de mens, voor de medemens en voor de Schepper.

Ad Lansink is oud-lid van de Tweede Kamer van het Nederlandse parlement voor het Christen Democratisch Appèl (CDA).

**‘De waanzin ten top: drieduizend jaar Toren van Babel’**, samengesteld door Jan van Laarhoven, t/m 2 november dagelijks 9.00 – 17.30u, Bijbels Openluchtmuseum, Profetenlaan 2, 6564 BL Heilig Landstichting, bij Nijmegen (NL), tel. 024 – 382 31 10. Geïllustreerde catalogus i.s.m. uitgeverij SUN, 72 blz., f 24,50 / 490 BEF. Kinderen kunnen de tentoonstelling verkennen aan de hand van een spannende speurtocht, f 2,50 / 50 BEF. Op aanvraag zijn voor groepen rondleidingen en complete dagarrangementen mogelijk.